

MŰSZAKI FOLYÓIRATOK TARTALOMJEGYZÉKEI.

/Első rész./

A műszaki folyóiratok felhasználásában akár tudományos jellegűek, akár gyakorlati céluak legyenek is, az olvasó szempontjából két szakaszt különböztethetünk meg. Az egyik rövidebb tartalmu, és csak azt az időt öleli fel, amíg az olvasó a kézhezvételtől kezdve átnézte, és az őt érdeklő részeket átolvasta. Ez a szakasz minden egyes olvasóra nézve külön-külön lép érvénybe, és független attól, hogy az olvasó közvetlenül a megjelenést követően vagy később, esetleg hosszabb idő elmultával jut a kérdéses folyóiratszámhoz. Az első szakaszt az jellemzi, hogy az olvasó a folyóiratot a maga teljességében használja, mert ha nem is olvassa el egész terjedelmében, legalább is "átnézi" az őt érdeklő részeket. Ez a szakasz természetesen közvetlenül az egyes folyóiratszámok megjelenése, helyesebben szólva kézhezvétele után a legerőteljesebb, és az egyedi olvasóra nézve akkor fejeződik be, amikor a folyóirat átnézésének végére jutott. Könyvtári síkon a szakasz mindenegyes, az illető folyóirat iránt érdeklődő olvasóval megismétlődik, és mindaddig tart, amíg ugyanannak a folyóiratnak beérkező újabb száma az érdeklődést el nem vonja. Azt mondhatjuk tehát, hogy az újabb szám megjelenésével az előző számra nézve a felhasználás első szakasza lezárult. Ugyanis már lélektani okokból is nagyon ritka az olyan olvasó, aki az újabb folyóiratszámok megérkezése után is sorjában elővenné a régebbieket - még ha átnézésüket annak idején elmulasztotta volna is -, és végignézné azokat ugyanolyan módon, amint ezt tette volna, amikor még az újdonság erejével hatottak volt.

A folyóirat felhasználásának másik szakaszát az jellemzi, hogy az olvasó már nem teljes egészében kíváncsi az illető szám tartalmára, hanem bizonyos kifejezett célzattal egy-egy adott kérdés iránt érdeklődik, és csak azt keresi, hogy ezzel a kérdéssel kapcsolatban talál-e valamit a folyóiratnak éppen kezében lévő számában. Az előbbivel szemben ebben a szakaszban az olvasó csak kutat a folyóiratban, és

ha nem talál felvetett kérdésével kapcsolatos anyagot, a folyóirat egész tartalma felett érdeklődés nélkül siklik el. A folyóirat felhasználásának ez a szakasza időtartamát tekintve hosszabb az előbbinél, sőt mindaddig tart, amíg a folyóirat a könyvtár birtokában van, mert akár tudományos, akár gyakorlati kérdés megoldásáról legyen is szó, az előzmények felkutatása elengedhetetlen feltétel a helyes megindulás előtt. Bármelyik szakaszban veszi is kezébe az olvasó a műszaki folyóiratot, a könyebb áttekintés, biztosabb eligazodás és gyorsabb tájékozódás céljából szüksége van utmutatóra. Ez az utmutató a tartalomjegyzék.

A műszaki folyóirat felhasználásának elsőként említett szakaszában a tartalomjegyzék arra szolgál, hogy az olvasó előzetes tájékozódást nyerjen az illető folyóiratszámban található anyagról, megállapítsa, milyen kérdések szerepelnek benne, és mérlegelje, hogy ezek közül melyik áll legközelebb pillanatnyi érdeklődéséhez. Természetes, hogy ezt a fejezetet, cikket vagy részt olvassa el először és a legnagyobb odaadással, míg a többit csak ezután és többnyire már lankadó elmerüléssel nézi át. Az olvasónevelés egyik fontos feladata lehet rászoktatni az olvasót arra, hogy új folyóiratszámok átnézését a tartalomjegyzéken kezdje, mert ez a gazdaságos és eredményes olvasás első feltétele.

Amíg a műszaki folyóirat felhasználásának ebben a szakaszában a tartalomjegyzék főleg irányító szerepet tölt be, a második szakaszban a kutatás megkönnyítését és gyorsítását biztosító elengedhetetlen segédeszköz. Mentesheti az olvasót a felesleges és a folyóiratot rongáló lapozástól, a sokszor hirdetésekkel tarkított szövegben való címkereséstől, és megbízható módon, gyorsan tájékoztatja arról, talál-e őt érdeklő anyagot. Ezeknek az előnyöknek továbbfejlesztését jelentik az egész évfolyam tartalmát felölelő mutatók és a hosszabb időszakokat feltáró, általában öt vagy tíz évenként kiadott összefoglaló mutatók /kumulatív index./

E tanulmány célja a külföldi műszaki folyóiratok tartalomjegyzékeinek alakja, valamint tartalmi szempontból való vizsgálata annak megállapítására, felismerhetők-e a nemzetközi műszaki folyóiratirodalomban olyan közös vonások, amelyek egyetemes irányító szempontokra engednek következtetni; kialakult-e a sok évtizedes múlt után olyan gyakorlat, amely ha nem is általánosnak, de legalább is egyes országok folyóiratirodalmára jellemzőnek tekinthető?

Mint hogy a tanulmány célja bizonyos jellegzetességek felismerése, arra kellett törekednünk, hogy a megállapítások lehetőleg széles alapokon nyugodjanak. E célból olyan sok

folyóiratot kellett feldolgoznunk, hogy a nagy számok törvénye értelmében a közös sajátosságok eléggé szembeszökők legyenek, és a kivételek megfelelően eltörpüljenek. A számszerűség mellett a szakszerűség és a nemzeti vonások okozta eltérések, vagy adott esetben hasonlatosságok kidomborítására is gondoltunk kellett. Másszóval a műszaki tudományok és az ipari gyakorlat ugyyszólván valamennyi ágát és mennél több ország irodalmát kellett a megfigyelésbe bevonní. Végül a színvonal szempontja sem hanyagolható el, és ezért a tisztára tudományos kutató jellegű folyóiratok mellett a gyakorlati irányu ismertető és a szakmai továbbképzést szolgáló folyóiratokra is tekintettel kellett lennünk. Mindezeknek a szempontoknak tekintetbevételével négyszáz tervállambeli és ezer tőkésállambeli, összesen tehát ezernégyszáz folyóirat került vizsgálatra.

1. A tartalomjegyzék célja.

A tartalomjegyzék eredeti és általános célja-amint ezt a bevezető sorokban már kifejtettük- az olvasó tájékoztatása a folyóirat tartalma felől és irányítása az őt érdeklő részek vagy cikkek megtalálásában. Ez a célkitűzés korántsem mentes némi lélektani indításoktól sem. A folyóiratok szerkesztői ugyanis nagyon hamar ráeszméltek arra, hogy a tartalomjegyzék nemcsak tájékoztat és irányít, hanem adott esetben érdeklődést is kelthet, vágyat ébreszthet a tartalom közelebbi megismerésére. Ilyen szempontból a tartalomjegyzék ugyanazt a szerepet tölti be, mint - hasonlattal élve - a kirakat a kereskedelembe. És valóban a folyóiratok beható tanulmányozása arra a felismerésre vezet, hogy ez a kirakati elem a tartalomjegyzék elhelyezésében, külsejében, nyomda-technikai kivitelezésében határozottan érvényesül is. Az üzleti szellemtől erősen áthatott angolszász nyomdaipar ennél még messzebbmenően érvényesíti a tartalomjegyzékekhez fűződő lélektani vonatkozásokat. Mivel tudvalevőleg a vaskos kötetekre rugó főleg amerikai és részben angol folyóiratok tekintélyes részét a hirdetések alkotják, a lapkiadók az olvasóknak azt a természetes szokását, hogy a folyóirat kézbevételekor először is a tartalomjegyzéket keresik, arra igyekeznek felhasználni, hogy az olvasó e keresés közben kénytelen legyen a hirdetéseknek legalább is egy részén átbotor-kálni, amíg a tartalomjegyzéket megtalálja. A kirakati elem határozott érvényesülését jelenti az az eljárás, amikor a címen felül és ezt kiegészítően az egyes cikkek tartalmára vonatkozó hivatkozás is megjelenik a tartalomjegyzékben. Eredetileg és többnyire ez nem egyéb, mint a cím részlete-

sebben kifejtő alcimek felsorolása. Esete válogatja, hogy ezek az alcimek a szövegben is közvetlenül a cím után következnek, vagy esetleg a szöveg taglalására szolgáló belső felosztást célozzák. A további fejlődés során azonban már nem is alcimek felsorolása utal a cím mögött rejlő tartalomra, hanem egy-két sorra terjedő címmagyarázat világosítja fel az olvasót arról, amit a cikktől várhat. Egyes esetekben ez a címmagyarázat egyenes szükséglet, különösen ha azokat a gyakorlati jellegű folyóiratokat vesszük tekintetbe, amelyek sokszor hangzatos, az érdeklődés felcsigáztatására szolgáló, de viszont a tartalom szempontjából semmit sem mondó címekkel ruházzák fel cikkeiket. Az esetek többségében a szerző nem találja elég kifejezőnek a röviden megfogalmazott címet, és ezért tartja szükségesnek a tartalom részletesebb kifejtését. Ettől már csak egy lépés választja el a tartalomjegyzéket célkitűzésének újabb kibővülésétől, és pedig a dokumentációra való felhasználásától. A cikk tartalmának összefoglaló közlése a tartalomjegyzékben már nem a pillanatnyi betekintést, hanem a maradó rögzítést szolgálja. A tartalomjegyzékben közölt referátum gyakorlati felhasználása kétféleképpen történhetik. Az egyik mód az, hogy a dokumentálást végző személy a referátumot megfelelő méretű kartonra másolja, és ezt helyezi el gyűjteményében. Hogy ezt tehesse, illetőleg, hogy a referátumot szükség esetén mindenkor gyorsan és könnyen meg is találja, a referátumokat a ma ilyen célból általánosan elfogadott ETO számokkal kell ellátni, ezt a feladatot is elvégzi helyette a folyóirat szerkesztősége. A referátumokat közlő folyóiratok általában egyuttal megadják a megfelelő ETO számot is, amelyet többnyire eltérő szedéssel különböztetnek meg a többi szövegtől.

A referátumok közlésének célja nyilvánvalóan nemcsak az a gyakorlati szempont, hogy a dokumentálást végző személyt a referátum elkészítésével járó munkák végzésétől megkímélje, hanem inkább a szerzőnek és a szerkesztőségnek az a törekvése, hogy bárki is használja fel a referátumot, ez helyessen tükrözze a cikk tartalmát, és valóban a szerző részéről is lényegnek tekintett tartalomra mutasson rá.

A tartalomjegyzékben közölt referátum felhasználásának másik módja, hogy maga a tartalomjegyzék szolgál a referátumok gyűjteményében való lerakásra. Ezzel azonban a tartalomjegyzék már bizonyos fokig önállósul, és sorsa elválik magától a folyóirattól. Ebben az esetben ugyanis a tartalomjegyzék nyomdatechnikai kiállítása is igazodik a felhasználáshoz. Mindenekelőtt olyan alakot ölt, hogy szétdarabolásakor az egyes referátumok közvetlenül szabványos méretű kartonokra

legyenek felragaszthatók. Ezt a kiadók vagy úgy érik el, hogy a tartalomjegyzéket tartalmazó oldalt a kellő méretű oszlopokra osztják be, vagy pedig külön e célra szolgáló kisebb méretű lapokat iktatnak be. Az utóbbi eljárást a Német Szövetségi Köztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság műszaki folyóiratai kezdték bevezetni, és az erre a célra köbeiktatott külön lapot Inhaltsfahne-nak nevezték el. Ennek mérete többnyire a folyóirat eredeti lapszélességének fele. Magát a lapot rendszeren a fehértől eltérő színnel teszik fel-tűnővé. Az Inhaltsfahne második sajátossága, hogy hátlapja vagy üres, vagy többnyire nem jelentős szöveget tartalmaz, úgyhogy a Fahne feldarabolása és az egyes referátumoknak a kartonra való felragasztása nem okoz tartalmi veszteséget. Ezért az Inhaltsfahne hátlapján legtöbb esetben csak hirdetések találhatók. A referátumok könnyebb eltávolítása érdekében egyes nyomdák már átlukasztott széllel látják el a Fahne-t.

Bármilyen hasznosnak ígérkezik is a tartalomjegyzéknek a dokumentálásra ilyen módon történő felhasználása, súlyos aggályok merülnek fel vele szemben. Amikor ugyanis az Inhaltsfahne elválik magától a folyóirattól, ez utóbbi megcsonkul, mert tartalomjegyzék nélkül marad vissza, és ebben az esetben a folyóirat életének második - és tegyük hozzá: hosszabbik - szakaszában, utbaigazító, irányító eszköz nélkül marad. A kiadók ezzel szemben nyilván úgy gondolkoznak, hogy ez az időszak csak átmeneti, mert a dolgok rendje szerint minden folyóirat-évfolyamot utolsó számának megjelenése után amugyis be kell kötni, és ilyenkor az egyes számok tartalomjegyzékeinek szerepét az évi mutatók veszik át. Minthogy ez a kezdeményezés mégcsak rövid multra tekinthet vissza, egyelőre a jövő tapasztalataira kell bízunk a célszerűsége mellett vagy ellen felhozható érvek értékelését. Tagadhatatlan azonban, hogy szórványosan már akadnak kiadók, akik magukévá teszik a tartalomjegyzék és a dokumentáció egyesítésével szemben felmerülő aggályokat, és a két feladatot elválasztják egymástól. Ezek a tartalomjegyzéket meghagyják eredeti céljának szolgálatában, és a dokumentációt szolgáló lapokat a folyóiratból kiemelhető módon külön szedetik.

A mondottakkal még nem merül ki a tartalomjegyzék célkitűzéseinek bővülése. Ujabban a folyóirat körözésének irányítására is felhasználják. Nagyobb üzemekben, intézetekben ugyanis a folyóirat több kézen megy keresztül, és ennek tervszerű lebonyolítását célozza a tartalomjegyzékbe foglalt körözési utasítás. Ez abban áll, hogy az egyes címek folytatásaként üres rovatok következnek, amelyekbe a folyóiratot utjára indító személy beírja azok nevét, akiket az illető cikk

tartalma előreláthatóan érdekelni fog. Másik üres rovat szolgál annak elismerésére, hogy a kijelölt személy el is olvasta a megfelelő cikket. Más esetben az üresen hagyott helyek a körözés ellenőrzésére, illetőleg annak rögzítésére szolgálnak, mennyi ideig volt a folyóirat egy-egy személynél. Ilyenkor az egyes rovatok az aláírásra /"Signum"/, az átvételt /"Ein"/ és a továbbítás /"Aus"/ jelzésére valók. Ez az irányzat sem állt meg a pusztá ügyviteli elintézésnél, hanem tovább fejlesztette a tartalomjegyzék felhasználását, amennyiben még egy rovatot nyitott az illető cikk értékelésének jelzésére is /"Anmerkung"/. Ezzel a törekvéssel, illetve sikerével vagy sikertelenségével szemben egyelőre még nem tudunk állást foglalni, mert semmilyen adatunk a kérdés megítélésére nem áll rendelkezésünkre sem a gyakorlatból, sem a könyvtári irodalomból.

Az eddigiekkel még nem merül ki a tartalomjegyzék céljainak sora. Ujabban nemcsak a szóbanforgó folyóiratszám tartalmát tárja fel, hanem mintegy betekintést nyújt a következő füzet, esetleg füzetek várható tartalmába is. Különösen német műszaki folyóiratokban találkozunk ilyesfajta kijelentésekkel: "a legközelebbi szám/ok/ban olvashatja". Ez ismét a kirakati elem előtérbe nyomulását jelenti, mert a szerkesztőnek a következő számok várható tartalmára való utalással mindenesetre az a célja, hogy az olvasó érdeklődését már előre is felkeltse, és ezzel a következő szám elolvasását is biztosítsa. Egyes szerkesztők alkalmas helynek tartják a tartalomjegyzéket arra, hogy az illető füzet cikkeinek szerzőit bemutassák az olvasónak. Ez főleg az Inhaltsfahne hátlapjának felhasználására áll. Más esetekben az Inhaltsfahne a rendes tartalomjegyzék mellett a cikkek idegen nyelvű ismertetését is tartalmazza.

Az elmondottak rávilágítanak arra, hogy a tartalomjegyzék messze túlnőtt eredeti célján, és jelentősége a folyóiratban egyre gyarapodik, rugalmas felhasználása még további lehetőségekre tarthat számot.

A tartalomjegyzék sokoldalú célkitűzéseinek és felhasználásának ismertetése után rá fogunk azokra a módzatokra mutatni, ahogyan a tartalomjegyzékek összeállítói a fent kifejtett célokat igyekeznek részben vagy egészben megvalósítani.

A tartalomjegyzék hiánya.

A tartalomjegyzék szerepével kapcsolatban kifejtettek ismeretében szinte csodálkoznunk kell azon, hogy akadnak olyan műszaki folyóiratok, amelyek egyik szempontból sem ve-

szik igénybe a tartalomjegyzék közlésének előnyeit, és nélküle jelennek meg.

Ha ennek a különös jelenségnek magyarázatát igyekszünk keresni, sem az egyes országok, sem a szakok szerinti megoszlás nem nyújt támpontot, mert a tartalomjegyzék nélkül megjelenő folyóiratok között az összes szakok képviselve vannak. Az egyetlen támpont, ami némiképpen segítségünkre lehet e kérdésben, a színvonal szempontja. Az idevágó folyóiratok legtöbbször néhány dokumentációs folyóirattól eltekintve alsó vagy legfeljebb középfoku képzettségű olvasótáborra számít és tulságosan elaprózott, szinte hírközlésszerű, rövidlélezetű közleményeinek összefoglaló felsorolását nem is tartja szükségesnek.

2. A tartalomjegyzék alaki tulajdonságai.

A tartalomjegyzék elhelyezése.

Rendkívül érdekes megállapításokat tehetünk, ha összehasonlítjuk a tartalomjegyzék közlésének helyét az egyes folyóiratokban.

A legtermészetesebb és egyben legfeltűnőbb elhelyezés maga a boríték és valóban a folyóiratoknak több mint harmada ezt a megoldást választja. Az itt adódó lehetőségek felhasználásában szembetűnő eltérés mutatkozik a tervállamok és a tőkés államok folyóiratai között. Amíg ugyanis az előbbieknél feltűnő többségben a borító belső lapját használják fel a tartalomjegyzék részére, az utóbbiak a címlapul szolgáló külső rész mellett foglalnak állást. Mindkét tábor megegyezik viszont abban, hogy a borító hátsó lapjait legkevésbé veszi igénybe erre a célra. Elvértve találkozunk azzal a megoldással, hogy a tartalomjegyzék a borítólap valamelyik külső oldalán kezdődik, és hely hiánya miatt valamelyik belső oldalon folytatódik, amely esetben a külső oldalon apró beütés megjegyzés utal arra, hol található meg a folytatás.

A borító után következő első lap ugyancsak előnyös helynek kínálkozik a belső címlappal együtt a tartalomjegyzék elhelyezésére. Amíg azonban a tervállamok eléggé szép számmal élnek ezzel a lehetőséggel, a tőkés államok lapjaiban ez az elhelyezés a ritkább esetek közé tartozik.

A szövegrésszel szerves kapcsolatban, és pedig vagy a szöveg elején, vagy végén való elhelyezés szempontjából ismét érdekes eltérések mutatkoznak. Amíg ugyanis a tervállamok a tartalomjegyzéket inkább a szöveget megelőző belső címlapra helyezik el, a tőkés államok folyóiratai előszere-

tettel építik be az első szövegoldalba. Ezzel szemben a szöveg végén egészen kivételesen találunk tartalomjegyzéket a tőkés államok lapjaiban, míg a tervállamokéiban ez az eset, ha nem is nagy számmal, de mégis gyakrabban szerepel.

A tartalomjegyzéknek a szöveg elejére történő beiktatása a tőkés államok közül is feltűnően gyakori a Német Szövetségi Köztársaság /ezentul NSzK/ és Nagy Britannia /ezentul: NBr/ folyóirataiban.

Különösen kedveltnek látszik a tőkés államok folyóirataiban a hirdetések közé való elhelyezés. E téren az Egyesült Államok /ezentul USA/ vezetnek, nyomukban NBr-val. A hirdetések közül különös gyakorisággal emelkedik ki a szöveget megelőző hirdetések utolsó előtti oldala, és ebből a szempontból NBr folyóiratai annyira kiugranak, hogy ezt szinte jellemző sajátosságuknak tekinthetjük, mert a feldolgozott NBr-i folyóiratok egy harmada ezt az utat követi.

Ugyanilyen feltűnő sajátossága az USA folyóiratainak, hogy a tartalomjegyzéket a hirdetések közé helyezik el. Ez a sajátosság annyira szembetűnő, hogy a többi tőkés ország e téren a tizedrésznyi nagyságrendet sem éri el, a tervállamok pedig egyáltalán nem veszik igénybe ezt a lehetőséget. Ez a kiugró jelenség összefüggésben van azzal a már említett törekvéssel, hogy az olvasót kényszerítse a hirdetések átlapozására, miközben a tartalomjegyzéket keresi. Ezt ugyanis sok esetben valóban keresni kell, annyira bizonytalan helyen található meg. Ezért a kiadók közül egyesek szükségesnek tartják hogy az olvasónak támpontot adjanak a keresésben. Ezek a borítón jelzik, hogy a tartalomjegyzék melyik oldalon található meg; arányszámuk azonban oly csekély, hogy ez a törekvés alig tekinthető átütőnek.

Ezzel kapcsolatban meg kell említenünk azt az eléggé terjedő irányzatot, amely a részletes tartalomjegyzék közlése mellett magán a borítólapon is felhívja az olvasó figyelmét a füzet tartalmának kiemelkedő részeire. Az ilyen folyóiratok száma nem sok, de mindenesetre feltűnik, hogy az összes ilyen esetek fele az USA-ra esik. Ez az ellentét egyrészt a kirakati elemnek az USA folyóiratokban való erősebb érvényesülését mutatja, másrészt azonban egyenes folyamánna annak, hogy amint már említettük az USA folyóiratainak tekintélyes számában a tartalomjegyzék szinte eltűnik a hirdetések rengetegében, és ezért a kiadók a türelmetlenebb olvasó érdeklődését úgy akarják felcsigázni, hogy a borítólapon közlik az erre alkalmas cikkek cimeit. A valóságban a borítólapon ilyen esetekben található címeket nem is tekinthetjük a szó szoros értelmében vett tartalomjegyzéknek.

zéknek, hanem csak tartalmi utalásnak, mert az ilyen felsorolás nem meríti ki a tartalomjegyzék legfontosabb kellékét: a teljességet. A borítólapon ugyanis ilyenkor csak egynéhány cikk címe jelentkezik; öt-hatnál több sohasem, de viszont sok esetben csak kettő-három. Többnyire az oldalszámot sem közlik, ami még inkább megfosztja a borítólapon jelentkező felsorolást a tartalomjegyzék jellegétől.

A gyakoriság szempontjából utolsó helyen áll, bár jelentősége és újszerű elgondolása miatt messze felülmúlja a többiekét, az NSzK folyóiratainak az a kezdeményezése, amivel az előzőkben Inhaltsfahne néven már foglalkoztunk. Ez az elhelyezés annyira eredeti, hogy túlnyomó többségben az NSzK és a Német Demokratikus Köztársaság /ezentul: NDK/ kiadványaiban lép fel. A többi ország csak nagyon szerényen tapogatózva követi ezt a példát, bár nem lehet tagadni, hogy a gondolat máris megvetette a lábát, mert - bár számbelileg csak szórványosan - de a tervállamok és tőkés államok sorában egyaránt tért hódít. Éppen ezért érdekes, hogy az újdonságok iránt egyébként fogékony USA folyóiratok még nem követik a példát. Amíg az NSzK és NDK folyóirataiban - elenyészően csekélyszámu kivételtől eltekintve - az Inhaltsfahne-t a folyóirat lapszélességének felére méretezik, a franciák és svájciak ennél nagyobb: $2/3$ vagy $3/4$ lapszélességgel kísérleteznek. Meg kell azonban mondani, hogy az eredeti féllapszélesség gyakorlati használhatóság szempontjából jobban beválik, és emellett tetszetősebb nyomdatechnikai kivitelre nyújt módot, mint a nagyobb méret. Érdekes a színek megoszlása is. Leggyakoribb a sárga alapszínű, ezt követi a fehér, majd a zöld szín különféle árnyalataiban, a kék és ezek után elenyésző számmal a drap, rózsaszín és szürke. Hogy a tartalomjegyzéknek ez az új alakja döntő mértékben színes, az könnyen érthető abból a törekvésből, hogy feltűnővé tegyék, és hamar észrevehető legyen. De a színárnyalatok sajátos eloszlására sem lélektani, sem gyakorlati okot nem találunk annál kevésbé, mert egyes esetekben a nyomdák még ugyanannak a folyóiratnak különféle számaiban sem járnak el következetesen, és egyik számról a másikra változtatják a szint.

Végül a teljesség kedvéért, de csak mint egészen elszigetelt különlegességet kell megemlítenünk, hogy egyes esetekben a tartalomjegyzék magában a szövegben bujlik meg. Ebben NBr folyóiratai vezetnek túlnyomó többséggel.

Miután az előzőkben szemügyre vettük a tartalomjegyzék helyének a folyóirat egyéb elemeivel /borító, szöveg, hirdetések/ való viszonyát, összefoglaló szempontként még fel-

vethetjük azt a kérdést, hogy a tartalomjegyzék melyik oldalon jelenik meg. A tőkés államok legtöbb kiadója és nyomdája úgy látszik feltűnő módon egyetért abban, hogy a folyóiratok jobb oldala alkalmasabb hely a tartalomjegyzék elhelyezésére, mint a bal. Ezen a megállapításon az a körülmény sem változtat, hogy a folyóiratok kisebb számában a tartalomjegyzék mindkét oldalon található, aminek az az oka, hogy az egyik /akár a jobb, akár a bal/ oldalon kezdődött, és mivel nem volt elég hely, a másik oldalon végződött. A jobb oldalnak ez az előnyben való részesítése talán történeti, részben lélektani vagy gyakorlati okokra vezethető vissza. A tágabb értelemben vett nyugati művelődés a keletivel /arab, sémita, kínai stb./ szemben minden írást, így a könyveket is a jobb oldalon kezdi, tehát az olyan fontos alkotóelem, mint a tartalomjegyzék is a jobb oldalon kell, hogy legyen. De talán lélektani meggondolás is felsorakoztatható. Európai ember hozzászokott évszázadokon át, hogy a tartalomjegyzéket a jobboldalon keresse, és így ezen az oldalon hamarabb szemébe tűnik, mint a baloldalon. Talán az a gyakorlati szempont is közrejátszik, hogy egy-egy vaskosabb folyóirat kinyitásakor a baloldali rész rendesen nem egyenesen simul az alatta lévő asztalhoz, hanem kidomborodik, míg a jobboldal többnyire simán fekszik, és így jobban olvasható. Mindezek a meggondolások azonban halomba látszanak dőlni, ha megnézzük a tervállamok folyóiratainak idevágó számadatait, amelyek éppen a baloldali elhelyezés többségére mutatnak. Ezzel szemben azonban hivatkozni kell arra a fentebbi megállapításra, hogy ezek a folyóiratok előszeretettel a borító belső lapján közlik a tartalomjegyzéket, és így kerül a baloldal tulsulyba.

A tartalomjegyzék terjedelme.

Mint hogy a tartalomjegyzék általában a belső címlappal együtt ugyanazon a lapon jelenik meg, nem látszik érdekeltennek annak megállapítása, hogy a címlap mekkora részét foglalja el maga a tartalomjegyzék. E téren ismét jelentős eltérés tapasztalható a tervállamok és a tőkés államok között. Mint már kiemeltük az előbbiektől folyóirataiban a tartalomjegyzék csak a legritkább esetekben /NDK/ kapcsolódik magához a szöveghez, és így egészen lényegtelen a kérdés, hogy az erre a célra szánt lapon mekkora helyet foglal el, mert ha nem is tölti be egészen az illető lapot, ennek többi része üresen marad. Nem így a tőkés államok folyóirataiban! A vizsgált folyóiratoknak alig harmadrészeiben foglalja el a tartalomjegyzék a címlapnak a folyóirat címe, megjelenési,

szerkesztőségi, kiadói adatai mellett fennmaradó egész helyet, a többiekben a címet feltüntető lap fele vagy ennél még kisebb része esik a tartalomjegyzékre. Az egészlapos tartalomjegyzék terén nem ismerhető fel kiugró sajátosság az egyes országok között, mert bár számbelileg az NSZK vezet, ez mégsem jelent kiemelkedést, mivel ide kell számítani az Inhaltsfahne alakjában megjelenő tartalomjegyzékeket is, amelyekben az egész helyet a tartalmi felsorolás és tartozékai foglalják el, de viszont lapszélességben nem érik el a folyóirat egész méretét. Ha ettől eltekintünk, és a többi országot saját folyóirataik arányában hasonlítjuk össze, a következő sorrendet állapíthatjuk meg. Első helyen áll NBr, amelynek folyóiratai csaknem egyharmadrészben szánják az egész belső címlapot a tartalomjegyzékre. Nyomon következik az USA, kissé elmarad Franciaország /ezentúl: Fr/, míg az összes többi országok jóval ritkábban szánják a tartalomjegyzékre az egész lapot. Az érdekesség kedvéért azt is megállapítottuk, milyen mértékben csökken a tartalomjegyzékre szánt hely. A tőkés államok vizsgált folyóiratainak 12 %-a biztosítja az illető lap 2/3 részét, további 10 %-a a felét a tartalomjegyzék részére, míg 8 % 1/3-ra vagy ennél szűkebbre szorítja nemcsak helyét, de meggyőződésünk szerint jelentőségét is. Természetesen felmerül a kérdés, hogy azokban az esetekben, amikor a tartalomjegyzék egy-egy oldalnak csak "tört részét foglalja el, mire fordítják a fennmaradó helyet? Attól a csekélyebb számú esettől eltekintve, amelyben - amint erről már szó volt - a tartalomjegyzék magában a szövegben foglal helyet, többnyire a szerkesztőség és kiadóhivatal adatai és közleményei, ritkábban hirdetések találhatók a tartalomjegyzék mellett. Az előbbi eljárást helyesebbnek kell itélnünk, mert a címlap, tartalomjegyzék, a kiadói és szerkesztői adatok összetartozó egységet alkotnak, amelyek szétválasztása csak felesleges keresést okoz az érdeklődőnek. De a tartalomjegyzék céljának lélektani vonatkozásait tekintve sem helyes a hirdetésekkel való párosítás, mert az olvasó szempontjából a tartalomjegyzék elsőbrendű jelentőségű a hirdetésnél, mivel valamennyi olvasót érdeklí, míg a hirdetés csak egy olvasó érdeklődésére számíthat. Már pedig a hirdetés a fejlett hirverési eszközök kiáltó jellegénél fogva nem egyszer háttérbe szorítja, szinte elnyomja a tartalomjegyzéket, és ezért megesik, hogy az olvasó lapozgatás közben észre sem veszi a sok hirdetési oldal után azt a különbséget, amit a tartalomjegyzék közbeiktatása jelent, és önkéntelenül is tullanéz, anélkül, hogy felismerné, amit keresett: a tartalomjegyzéket. A nem egész

lapot kitöltő tartalomjegyzékek esetében önkéntelenül felvesződik a kérdés, az oldal melyik részén helyezkedik el a tartalomjegyzék. Már eleve is legtermészetesebbnek látszik, hogy ilyen esetekben a tartalomjegyzék az oldal közepén, mint a legfeltűnőbb helyen legyen. A számadatok valóban ezt igazolják, mert a teljes lapot lefoglaló tartalomjegyzékek és a tartalomjegyzéket egyáltalán nem közlő folyóiratok számának levonása után fennmaradó folyóiratok közel felében a tartalomjegyzék az oldal közepén található meg. E téren NBr folyóiratai állnak első helyen, majd a NSzK következik, azután az USA folyóiratai és Fr-éi, míg a többi megoszlik az egyéb országok között. Az a körülmény, hogy a tartalomjegyzék nem foglal el egész oldalnyi terjedelmet, mint már szó volt róla, könnyen arra vezethet, hogy a vele egyoldalon lévő adatok, hirdetések vagy szövegrészek között elveszti kiemelkedő tulajdonságát, és könnyen elkerülheti az olvasó figyelmét. Ezért számos kiadó a tartalomjegyzék különállását nyomdatechnikai eszközökkel igyekszik biztosítani. Ennek legtökéletesebb és legfeltűnőbb formája a tartalomjegyzék körülkerítése. Ez a megfigyelések szerint vagy négyszög, vagy hatszög alakjában történhet. A tartalomjegyzéket ebben az esetben fekete, esetleg színes egyenesekből álló idomok határolják körül, máskor az idom úgy jön létre, hogy az oldal /többnyire a borítólap/ tartalomjegyzékre szánt helye más színű mint a többi rész, vagy pedig fehér marad, míg a többi része színes.

Más kiadók megelégszenek azzal, hogy a tartalomjegyzéket csak egy, vagy két irányban különítsék el az illető oldal egyéb mondanivalójától. Ezen a téren elég nagy találatkonyság nyilvánul meg, mert az egyszerű függőleges egyenestől kezdve a vékonyabb vagy vastagabb pontsorokig, a kis körökből vagy négyzetekből álló füzérekig a legkülönbözőbb megoldásokkal találkozunk, amelyek sokszor más színekben is jelentkeznek. Az így alkotott határvonalak sok esetben derékszögben meghajlítva egy-egy négyszög két szomszédos oldalát alkotják. Végül egyes kiadók a folyóirat tartalomjegyzékét csak alul és felül egy-egy vízszintes vonallal határolják el. Ezek a vonalak ismét tág lehetőséget nyújtanak a nyomdászok képzelőtehetségének kifejtésére, valamint különféle színek szerepeltetésére.

A tartalomjegyzék elhelyezésére vonatkozó megállapítások megerősítik azt a feltevést, hogy a kiadók nagy általánossággal törekszenek az olvasó figyelmét valamilyen módon felhívni a tartalomjegyzékre. Esete válogatja, hogy ez a tartalomjegyzéknek külön oldalon való megjelentetésével vagy

egy oldalon belül feltűnő helyen való elhelyezésével, esetleg nyomdatechnikai segédeszközök alkalmazásával történik.

A tartalomjegyzék szedése.

A fentemlitett nyomdai segédeszközök egyik leghatásosabbja lehet a szembeszökő szedésmód. A tartalomjegyzék egyes részeinek kisebb vagy nagyobb méretű, vastagabb vagy vékonyabb, dült, ritkított vagy nagy betűkkel való szedése és mindezeknek összekapcsolása, illetve változatos módon való alkalmazása tág teret nyit nemcsak az izléses kiállítás, de főleg a feltűnő kialakítás érvényesítésére. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a szedésben a fekete szín más szín-nel is váltakoztatható, máris elképzelhetjük, hogy a tartalomjegyzék kirakati eleme eléggé érvényesülhet. A folyóiratokat ebből a szempontból vizsgálva ismét szembetűnik az eltérés a tervállamok és a tőkés országok között. Amíg ugyanis a tervállamok folyóiratai tulnyomó többségben megelégszenek az 1-3 betűféleség alkalmazásával, a tőkés országok folyóirataiban nem ritka a 4,5, sőt 6 betűféleség alkalmazása sem. Ehhez járul a kétszínű szedés alkalmazása, ami mondhatni kizárólag-a tőkés országok folyóiratainak sajátossága. Abban viszont megegyeznek, hogy számbelileg legáltalánosabb a kétféle betűféleség alkalmazása, és hogy a tartalomjegyzéknek egy betűféleséggel való szedése általában ritkább, mint a három betűféleség alkalmazása. Ez utóbbi megállapítás alól mindössze NBr és a két német köztársaság alkot kivételt, amelyeknek folyóiratai között a háromféle betűvel szedett tartalomjegyzékek száma kisebb az egyféle betűvel szedettekénél.

Megfigyelhetjük, hogy amint emelkedik a szedéstípusok száma, úgy domborodik ki mindjobban az USA előtérbenyomulása. Ez mégjobban feltűnik, ha a feketétől eltérő más színű szedést is tekintetbe vesszük. Az ilyen folyóiratoknak tulnyomó többsége ugyanis az USA-ra esik. A változatosságnak, tarkaságnak, feltűnéskeltésnek ez az irányzata az USA folyóiratokban talán abban leli magyarázatát, hogy amint látuk- ezekben a folyóiratokban a tartalomjegyzék eléggé elmerül a hirdetések rengetegében, és ilyen eszközkhöz kell folyamodni a kirakati elem megfelelő érvényesítése érdekében. A szedésféleségek eloszlására a későbbiekben még vizsgatérünk.

Dr. Loczka Alajos

- x - x - x -